

نقش حرف خودی

مجموعه مقالات همایش

بین‌المللی اندیشه‌ها، آثار و خدمات امیر علی‌شیر نوایی

دانشگاه فردوسی مشهد

مرکز مطالعات اجتماعی - فرهنگی آسیای مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد

سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی

به کوشش: دکتر مه‌دخت پورخالقی چترودی

۱۸ تا ۲۰ بهمن ماه ۱۳۹۳

تعامل امیر علی شیر نوایی با مذاهب و فرقه‌های دیگر

سعید عظیمی^۱

عبّاس سرافرازی^۲

عبدالرحیم جوان^۳

چکیده

بعد از سقوط بغداد در سال ۶۵۶ ه.ق. / ۱۲۵۸ م. توسط هلاکو خان مغول، جهان اسلام از نظر مذهبی با خلأ مواجه گردید. تمایلات و گرایش‌های صوفیانه از جمله پیامدهای سقوط بغداد و اضمحلال خلافت عباسی بود. در حکومت ایلخانی و نیز دوره فترت و تیموری توجه به فرقه‌های صوفیانه وجود داشت. تیمور و حکام تیموری توجه ویژه‌ای به مشایخ متصوفه داشتند و به این وسیله بر تحکیم قدرت و اقتدار حکومتی خود افزودند. امیر علی شیر نوایی وزیر سلطان حسین بایقرا با فرقه‌های مختلف مذهبی تعامل بیشتری داشت و سبب رشد تشیع امامیه و نقشبندیه و برخی فرقه‌های دیگر گردید. این پژوهش به بررسی تعامل و تسامح نوایی با فرقه‌های مختلف پرداخته و نشان داده است که تعاملات امیر علی شیر نوایی سبب رشد و گسترش بیشتر تشیع شده است.

کلیدواژه‌ها: امیر علی شیر نوایی، تعامل مذهبی، دوره تیموری، سلطان حسین بایقرا

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ، گرایش ایران اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد

Azimi.s.210@gmail.com

^۲ دانشیار گروه آموزشی تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد

^۳ کارشناسی ارشد تاریخ، گرایش ایران اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد

مقدمه:

در طول تاریخ حکومت‌های مختلف در ایران، جدای از مذهب رسمی حاکم بر آن دوره، اقلیت‌های مذهبی دیگر نیز وجود داشته‌اند. در دوره حکومت تیموریان نیز با وجود رسمی بودن مذهب سنت، فرق دیگر نیز وجود داشته‌اند و آنچه که در طول تاریخ در خور توجه بوده است این است که برخورد حکومت‌ها و حاکمان آن‌ها با اقلیت‌های مذهبی دوره خودشان چگونه بوده و به دیگر سخن اقلیت‌های مذهبی در مقابل مذهب رسمی آن دوره از چه وضعیتی برخوردار بوده‌اند.

یکی از افرادی که در تاریخ از آوازه خاصی برخوردار است امیر علی‌شیر نوایی متخلص به فانی است. وی در دوره حکومت تیموری وزیر سلطان حسین بایقرا بوده و بدون تردید هرگاه سخن از دوره زمامداری سلطان حسین بایقرا به میان می‌آید، نام امیر علی‌شیر نوایی نیز خواه ناخواه به ذهن متبادر می‌شود.

اگرچه پیرامون مذهب امیر علی‌شیر نوایی سخن‌های زیادی گفته شده و مذهب وی هنوز در حاله‌ای از ابهام قرار دارد و عده‌ای وی را شیعه و عده‌ای وی را سنی می‌دانند؛ لکن، وی را فردی می‌دانند که در دوره مورد بحث دارای روحیه تعامل و تسامح مذهبی بوده است.

پیرامون تعامل و تسامح مذهبی امیر علی‌شیر نوایی مقاله یا کتاب خاصی تحت این عنوان نوشته نشده است و در منابع تنها به صورت جسسته و گریخته بدان اشاره شده است. در این میان می‌توان از تحقیقاتی چون زندگی سیاسی میرعلی‌شیر نوایی، اثر بار تولد، پیوند سیاست و فرهنگ در عصر زوال تیموریان و ظهور صفویان، نوشته مهدی فرهانی منفرد، شرح احوال و آثار فارسی امیر علی‌شیر نوایی نوشته صفیری بانوشگفته و ... به عنوان نمونه‌هایی از کارهای انجام شده نام برد.

از آنجا که مقوله وضعیت اقلیت‌های مذهبی در دوره‌های مختلف از اهمیت خاصی برخوردار بوده انجام این پژوهش ضروری به نظر رسید.

سوال‌های اصلی این پژوهش به ترتیب زیر است که:

الف) تعامل و تسامح علی شیر با فرقه‌های دیگر چه گونه در چه حد بوده است؟

ب) آیا فرمانروایان دوره تیموری نظیر شاهرخ و سلطان حسین بایقرا متصف به این روحیه تعامل بوده‌اند؟

سؤالات فرعی این پژوهش نیز به ترتیب زیر می‌باشد که:

۱) تعامل و تسامح مذهبی در دوره مورد بحث در بردارنده چه تاثیراتی بوده است؟

۲) آیا تعامل و تسامح مذهبی امیر علی شیر متأثر از سلطان حسین بایقرا و شاهرخ بوده است؟

این پژوهش درصدد است تا با تکیه بر روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه ای به ایضاح هر چه بیشتر این مطلب بپردازد.

- نگاهی کوتاه به زندگانی امیر علی شیر نوایی:

نظام‌الدین امیرکبیر معروف به امیر علی شیر نوایی یکی از معروف‌ترین و کاردان‌ترین وزیران دوره تیموری و از بزرگ‌زادگان خاندان جغتایی، حاکم ماوراءالنهر و کاشغر و بلخ و بدخشان بوده است. وی در ۱۷ رمضان سال ۸۴۴ هجری / ۹ فوریه ۱۴۴۱ میلادی در شهر هرات متولد شد. مادرش دختر ابوسعید چنگ از امیرزادگان کابل بوده که در دستگاه حکومت تیموری دایه بوده است و به همین سبب فرزندش نسبت به حسین بایقرا کوکلتاش (برادر رضاعی) بوده است. پدرش امیر غیاث‌الدین کجکنه (کجکینه) از ترکان جغتایی و حاکم سبزوار

و در خدمت شاهرخ تیموری بوده است. او بعد از مرگ شاهرخ برای حفظ جان خود راه شیراز را در پیش می‌گیرد و کودک ۶ ساله و با استعداد خود را به همراه می‌برد. امیر علی‌شیر ایام کودکی خود را در مصاحبت حسین میرزا بایقرا در مشهد می‌گذراند و به این دلیل رشته دوستی این دو مستحکم می‌شود تا زمانی که حسین میرزا بایقرا در هرات مسلط می‌شود و امیر علی‌شیر را در سال ۸۷۶ هجری به امارت دیوان منصوب می‌کند (قاضی، ۱۳۸۷: ۶۱ - ۶۰).

نفوذی که او اعمال می‌کرده به قدری مؤثر و مقتدرانه بوده که پس از سلطان شخص دوم دولت و مملکت به حساب می‌آمده است و روابط بین حاکم و مشاورش در طی این دوران محکم و عمیق شد و این حالت سال‌ها ادامه داشته و در سال ۸۹۲ هجری به مدت پانزده ماه حاکم استرآباد شده و پس از یک سال (استعفا) داده است (رویمر، ۱۳۸۷: ۱۳۲ - ۱۳۱؛ قاضی، همان).

علی‌شیر به هدایت مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی به طریقه درویش نقشبندی گرایید. وی مؤلف و نویسنده شایسته‌ای بوده و به کارهای هنری علاقه‌مند بوده و *خمسة‌المتحیرین* را در شرح حال حضرت جامی نوشته است. او را پدر ادبیات ترکی معرفی می‌کنند. وی زبان ترکی را بر فارسی مرجع می‌پنداشته و *محاكمة‌اللغتين* را در همین موضوع نوشته و تذکره او به نام *مجالس‌النفايس* مشهور است. امیر علی‌شیر در ایجاد مدارس و محافل علما در خراسان و رفع نواقص حکومت تیموریان و فراهم کردن رفاه عمومی برای مردم کوشا بوده است وی از میزان بار مالیات‌ها کم می‌کرده و دست مأموران فاسد را کوتاه می‌کرده است. علی‌شیر سرانجام در سال ۹۰۶ هجری قمری در هرات چهره در نقاب خاک کشید و از دنیا رفت و مزارش در آن شهر هنوز معروف و شناخته شده است. (قاضی، همان، ۶۱ - ۶۰).

خدمات علی شیر نه تنها در ایجاد آثار علمی، ادبی و هنری روزگار خویش بسیار قابل ملاحظه و شایسته بوده، بلکه شاعر و نویسنده و محقق و صاحب تالیفات ارزنده‌ای نیز هست. در اثر توجهات وی در عرصه علوم ادبی، دینی، تفسیر و سیره نبوی، آثاری بس مهم، جاودانه تألیف و ترجمه شده و نام وی را در آغاز یا انجام بسیاری از تالیفات و تراجم عصر وی به ثبت رسیده است. علی شیر دارای آثاری به ترکی و فارسی است. (همان، ۶۵)

– عقاید مذهبی امیر علی شیر:

سخن راندن از مذهب اشخاص در طول تاریخ همواره یکی از مشکلات عرصه پژوهش بوده است. یکی از افرادی که پیرامون مذهب وی حرف‌های زیادی گفته شده و مذهب وی در حاله‌ای از ابهام قرار گرفته است امیر علی شیر نوایی است که عده‌ای از مورخین و محققین وی را شیعه و عده‌ای دیگر او را سنی می‌دانند.

حسین میر جعفری معتقد است که شیعیان در اواخر دوره حکومت تیموری از حمایت سلطان حسین بایقرا و وزیر دانشمند و مدبرش امیر علی شیر که خود مذهب شیعه داشته است، برخوردار بوده‌اند (میرجعفری، ۱۳۸۸: ۱۶۷).

برخی دیگر نیز امیر علی شیر را بنا به ادله زیر شیعه مذهب خطاب کرده‌اند:

اول اینکه در اوان زندگانی، امیر علی شیر نوایی در دستگاه ابوالقاسم میرزا که شهرت و تمایل به تشیع داشته است مقام ارجمندی داشته به گونه‌ای که ابوالقاسم میرزا وی را هم چون فرزند خود می‌پنداشته است؛ دوم اینکه، ابوالقاسم با بر ولایت شیعه نشین سبزوار را تحت اختیار پدر علی شیر نوایی کیچکینه بهادر قرار داده است؛ سوم اینکه نام وی در علی شیر که به معنای اسدالله که در مورد حضرت علی (ع) به کار رفته دلالت بر شیعه بودن امیر علی شیر نوایی می‌دانند؛ چهارم اینکه نام برادر علی شیر نیز «درویش علی» بوده است؛ پنجم اینکه امیر

علی شیر به خاک پاک خراسان اهمیت به سزایی می‌داده است و بنای ایوان جنوبی صحن عتیق مقبره مطهر خاک رضا (ع) در مشهد یکی از مظاهر ارادت او به امام هشتم تلقی می‌شود؛ ششم اینکه امیر علی شیر نوایی همواره سادات را تعظیم و تکریم می‌کرده و حتی اگر از طرف بعضی از آن‌ها رنجشی پیدا می‌کرده آن‌ها را زود مورد عفو و بخشایش قرار می‌داده است (بانو شگفته، ۱۳۸۷: ۱۸۰ - ۱۷۷).

هم‌چنین گفته می‌شود که علی شیر نوایی با وجود عقاید و افکار تشیع، تقیه می‌کرده و به سلطان حسین بایقرا نیز توصیه می‌کرده که از تظاهر به عقاید شیعی خویش که مغایر با مصالح گورداری است خودداری نماید (همان، ۱۸۲).

به نظر می‌رسد ادله فوق بویژه نام علی شیر و ارادت وی به ائمه بزرگوار نمی‌تواند دلیل متقن و قابل قبولی برای پذیرش شیعه بودن علی شیر نوایی باشد چرا که در طول تاریخ و در حال حاضر نیز اهل سنت همواره به ائمه احترام می‌گذاشته و توجه خاصی بر حرم مطهر امام رضا (ع) داشته‌اند و نیز اسامی امامان را برای نام‌گذاری اولاد خویش استفاده می‌کرده‌اند و نمونه‌های فراوانی از اسامی علی، حسن، حسین، رضا، فاطمه و ... در بین اهل سنت مرسوم است.

آقای علی اصغر حکمت درباره علی شیر نوایی و جامی می‌گوید:

«... جامی و علی شیر هر دو تن از مسلمانان خوش اعتقاد و از متصوفه با ایمان می‌باشند و هر دو تن تعلیم اخلاقی دین حنیف اسلام و طریقه حقه تصوف را به بهترین و شیرین‌ترین زبانی که اهل عصر می‌پسندیدند نظماً و نثراً انتشار داده‌اند...» (حکمت، ۱۳۲۶: ۱۵).

خانم صفری بانوشگفته به نقل از علی اصغر حکمت در کتاب خود می‌گوید که:

«عقاید مذهبی میرعلی شیر که پیرو سنت و الجماعت بوده است با عقاید شیعه مذهب که اکثریت اهالی ایران است وفق نمی‌داده» (بانوشگفته، همان، ۱۸۱).

به نظر می‌رسد عده‌ای از پژوهشگران و مورخین ارتباط علی شیر با جامی و اینکه علی شیر جزو فرقه نقشبندیه بوده را گواهی بر سنی بودن امیر علی شیر می‌دانند. در ادامه به ارتباط این بحث با تعامل و تسامح مذهبی امیر علی شیر اشاره خواهیم کرد.

- شاهرخ و سیاست تعامل و تسامح مذهبی وی

از شاهرخ فرزند تیمور به عنوان یکی از بهترین پادشاهانی یاد می‌شود که به ایران سلطنت کرده است (اقبال آشتیانی، عاقلی، ۱۳۸۴: ۵۵۲). از نظر مذهبی مورخین اعتقاد دارند که شاهرخ اعتقاد راسخ و استواری نسبت به شرعیان دین اسلام داشته است و ولی توانست سیاستی متعادل در رابطه با فرقه‌های صوفیه و دسته‌های مذهبی بی‌شمار برقرار کند و هیچ یک را بر دیگری برتری ندهد. در واقع شاهرخ به خوبی می‌دانسته با این عمل مردم درگیر نزاع‌های سیاسی میان این گروه‌ها و در پی آن بی‌نظمی در جامعه می‌شوند و حکومتش در این صورت به مخاطره می‌افتد (تشکری، ۱۳۹۲: ۳۲ - ۳۱).

مورخین معتقدند که شاهرخ به حد تعصب دیندار بوده است. او خود را پادشاهی مسلمان می‌دانسته است که معیار اعمالش احکام شریعت بوده نه منتهای مغولی (رویمر، ۱۳۸۰: ۱۵۳).

شاهرخ و جانشینان او زیارت مشهد مقدس حضرت رضا (ع) را از فرایض خود می‌دانسته اند، وی اکرام سادات، علما و مشایخ، ائمه و غیره را توصیه می‌کرده است و خود وی دوبار با تشریفات تمام به زیارت مرقد مطهر حضرت علی بن موسی الرضا رفته و قندیلی از هزار مثقال طلا به نذر از سقف بارگاه آویخته است (دستپاک، ۱۳۷۴: ۶۹؛ فراهانی منفرد، ۱۳۸۲: ۱۵۳؛ دیاکانوف، گریشمن و دیگران، ۱۳۹۰: ۳۷۵).

– نگاهی به سیاست تعامل و تسامح مذهبی سلطان حسین بایقرا:

سلطان حسین بایقرا یکی از مشهورترین امرای تیموری است، چرا که علاوه بر رفاه و امنیت نسبی که در زمان پادشاهی او نصیب مردم خراسان و هرات گردید، عصر او درخشان‌ترین ادوار تمدن تیموریان تلقی می‌شود (رضایی، ۱۳۷۵: ۲۸۱ - ۲۸۰).

یکی از بحث‌انگیزترین مسائل دوران حکومت سلطان حسین بایقرا، سیاست مذهبی اوست. برخی اعتقاد دارند که وی در ابتدا تمایلات شیعی داشته است و به همین دلیل اجازه داده تا به نام دوازده امام خطبه شیعی خوانده شود اما بعدها بنا به دلایلی خاصه تحت تأثیر علی شیر نوایی مذهب اهل سنت را اختیار کرده است (آگاه، ۱۳۹۰: ۲۱۹).

علی‌رغم اینکه تیموریان پیرو مذهب تسنن حنفی بودند، اینگونه به نظر می‌رسد که اساساً نه تنها خصومتی با تشیع نداشتند بلکه نسبت به دوازده امام اظهار ارادت می‌کردند. این علاقه و ارادت بویژه در اواخر حکومت تیموری نمود بیشتری داشته است (شهیدی، ۱۳۷۹: ۱۲۶).

شاید بتوان ادعا کرد که سلطان حسین بایقرا هیچ تعصب مذهبی ویژه‌ای نداشت. سیاست اصلی او تسامح و آسان‌گیری مذهبی بوده است قراین و شواهد زیادی برای نزدیکی کسانی که گرایش‌های شیعی آنان قطعی دانسته می‌شود به دربار سلطان حسین بایقرا می‌توان پیدا کرد. مسلماً در پیرامون حسین بایقرا کسانی بودند که این تسامح را نمی‌پسندیدند ولی حسین بایقرا به نظر افراطیان توجهی نمی‌کرده و به تمامی گرایش‌های مذهبی و سلیقه‌های صوفیانه موجود توجه داشته است (فراهانی منفرد، همان: ۱۵۵ - ۱۵۰).

وی هم‌چنین سادات سبزواری را که در تشیع اثنی‌عشری شهره بودند را مورد تکریم خاص خود قرار داد (خوافی، ۱۳۵۷: ۱۰۴ - ۱۰۱). سلطان حسین بایقرا نسبت به مشایخ مسالک شیعی از جمله نور بخشیه اظهار ارادت داشته است (واصفی، ۱۳۴۹: ۲ / ۱۴۰).

از نظر اخلاقی نیز، رفتار حسین بایقرا در دوران حکومت او به گونه‌ای بوده که به هیچ رو نمی‌توان از آن تعصب مذهبی ویژه‌ای را استنباط کرد. بدون تردید در قلمرو او مذهب سنت و جماعت رسمیت داشته و بر سکه‌های او نام خلفای راشدین ضرب شده است. اما به همه مذاهب توجه داشته است و جانب هیچ عقیده‌ای را به صورت مبالغه‌آمیز نگاه نمی‌داشته است. همین فضای مذهبی دور از تعصب و سخت‌گیری نیز در گردآمدن سلیقه‌های گوناگون در کنار هم تاثیرگذار بوده است. اعتدال مذهبی او سبب می‌شده تا بازار جنگ‌ها و نزاع‌های مذهبی در عصر او رونقی نداشته باشد و هیچ فرقه‌ای نتواند با تمسک به او بر فرقه‌های دیگر سخت‌گیری کند. حتی می‌توان پیشرفت فرهنگ و هنر در عصر فرمانروایی سلطان حسین بایقرا را تا اندازه‌ای در گرو همین فضای مذهبی بدون تنش و آزاد جست و جو کرد (فراهانی منفرد، همان: ۱۵۵ - ۱۵۰).

به نظر می‌رسد که سیاست مذهبی سلطان حسین مبتنی بر تسامح مذهبی بوده و او می‌دانسته که قدرت شیعه افزایش یافته و می‌بایستی به گونه‌ای رفتار کند تا رضایت آنان را به خود جلب کند. از این رو اقداماتش در جهت ضرب سکه و خواندن خطبه به نام ائمه اطهار و یا احترام به سادات و مسالک شیعی را می‌توان در این چارچوب قرار داد. (شهیدی، همان: ۱۲۷). اگرچه همان‌طور که گفته شد در قلمرو او مذهب سنت و جماعت رسمیت داشته و بر سکه‌های او نام خلفای راشدین ضرب شده است (تراپی طباطبایی، بی‌تا: ۱۴۰).

بنابراین به نظر می‌رسد که خراسان در عهد سلطان حسین بایقرا کانون هم‌زیستی مذاهب و اندیشه‌های اسلامی مختلف بوده و در دوران حکومت او کم‌ترین نزاع و جنگ مذهبی میان مذاهب مختلف اسلامی صورت نگرفته است (فراهانی منفرد، همان، ۱۵۵ - ۱۵۰).

- امیر علی شیر نوایی و فرقه نقشبندیه:

فرقه نقشبندیه یا طریقت نقشبندیه یکی از طریقت‌های تصوف است که پیروان و مریدان آن به مذهب اهل سنت معروف هستند که نورالدین عبدالرحمن جامی یکی از افراد سرشناس این طریقت می‌باشد، امیر علی شیر نوایی که به تصوف گرایش داشته است به شیوخ طریقت نقشبندیه اظهار ارادت می‌کرده و خود را پیرو طریقت نقشبندیه می‌خوانده است. او در پایان عمر نیز منصب جاروکشی خانقاه خواجه عبدالله انصاری - پیر هرات - را انتخاب کرد که اساساً بیانگر گرایش او به تصوف است. بدین سبب او خانقاه‌هایی را نیز بنا کرد یا در مرمت و بازسازی آن‌ها کوشید که مهم‌ترین آن‌ها خانقاه اخلاصیه بوده است. خانقاه‌های دیگری چون شفائییه و زیارتگاه‌ها و آرامگاه‌هایی برای شیوخ صوفی عصر مانند عمارت مزار نورالدین عبدالرحمن جامی که به وی ارادت بسیار می‌ورزیده، عمارت سر مزار خواجه ابوالوسید آزادانی - مشهور به پیر مجرد - و عمارت سر مزار شیخ محیی غزالی طوسی و خانقاه مزار شیخ فریدالدین عطار نیشابوری توسط او بنا شده است. این وزیر دانشمند سلطان حسین بایقرا به خواجه عبیدالله احرار - از مشایخ بزرگ نقشبندیه در ترکستان - نیز سخت ارادت می‌ورزیده و با وی که در سمرقند بوده مکاتبه می‌کرده است. (قاضی، همان، ۶۳ - ۶۱). وی نامه‌های احرار را در موقعی گرد آورده است. نوایی احرار را «قطب وقت» گفته است و شرح حال او را در نسایم‌المعبد آورده است و به مناسبت وفات او ماده تاریخ «خُلد برین» را تصنیف کرد (نوشاهی، ۱۳۸۰: ۵۹).

نورالدین عبدالرحمن جامی هم به خواجه عبیدالله احرار نقشبندی ارادت داشته است.

(هدایت، ۱۳۳۹: ۱۷/۴).

باید دانست که در آخرین ربع قرن نهم جامی در نزد وزیر دانشمند امیر نظام‌الدین علی شیر نوایی دارای مقام و منزلت خاصی بوده است. به گونه‌ای که در آثار متعدد مولانا جامی، آثاری که به درخواست و خواهش امیر علی شیر نوایی سروده شده است و یا آثاری که خود جامی آن‌ها را به نوایی فانی اهداء کرده است به چشم می‌خورد. تأثیر شخصیت نوایی در نگارش جامی به اندازه‌ایست که اکثر مثنویات هفت اورنگ و آثار متعدد دیگر بر طبق درخواست و توجه نوایی تألیف و تصنیف گردیده است (بانو شگفته، همان: ۳۲۳ - ۳۲۲).

- امیر علی شیر و سید قاسم انوار:

امیر قاسم انوار از بزرگان صفویه بوده که در زمان شاهرخ تیموری وارد خراسان شد. او از طرف شیخ صدرالدین اردبیلی به خراسان آمده بود و مردم را به طریقت صفویه دعوت می‌کرد و توانست افراد زیادی را به خود جلب کند. او در خرچرد جام فوت کرد. (نوایی، ۱۳۲۳: ۶).
بعدها امیر نظام‌الدین علی شیر نوایی اقدام به ساختن بقعه سیدقاسم انوار می‌کند و بنای کنونی مزار سید همان بنای امیر علی شیر است (مولوی، بی تا: ۱۱/۱؛ مقری، ۱۳۵۹: ۱۰۴).

- تعامل و تسامح مذهبی امیر علی شیر نوایی:

به نظر می‌رسد که امیر علی شیر و سلطان حسین بایقرا پا را از دایره تعصب قشریت بیرون نهاده و مردانی آزاده و روشن بین بوده‌اند و جنگ هفتاد و دو ملت را عذر نهاده بودند. و با پیروی از حقیقت به آراء و عقاید ملل و نمل احترام می‌گذاشته‌اند و اجازه نمی‌داده‌اند که افراد قشری و خام مذهب را دست آویز و وسیله اطفای شهوات مادی و دنیوی خود ساخته، گروهی را به خاک و خون کشند. اگر در عبارات منقول از مجالس النفاثس نیز دقت نمائیم در می‌یابیم که امیر علی شیر هیچ‌گونه کینه و خصومت به اهل تسنن و یا طرفداری و تعصب

شیعه دانستن امیر علی شیر قوی به نظر نمی‌رسد و اساساً دارای اشکال است، هم‌چنین سنی بودن وی هم صرف اینکه جز فرقه نقشبندیه بوده و آن فرقه سنی بوده نیز چندان قابل قبول به نظر نمی‌رسد چرا که معلوم نیست که پیروان دین طریقت، جملگی اهل سنت بوده باشند. (همان، ۱۲۷)

کما اینکه کمال‌الدین حسین کاشفی از دانشمندان بلند آوازه این عهد که شیعه بودن او محقق است به این فرقه منسوب است (ناصری داوودی، ۱۳۷۸: ۲۳۷ - ۲۲۸).

به هر روی اگر علی شیر را سنی مذهب بدانیم برخوردار و رفتار وی نسبت به علما، مشایخ، ائمه و مذهب شیعه، برخورداردی مناسب و شایان توجه است و اگر برعکس وی را شیعه مذهب بدانیم نیز ارادت و عنایت وی به اهل سنت و علما و در رأس آنان دوستی ویژه وی با عبدالرحمن جامی و خصومت وی در طریقت نقشبندیه نیز شایان توجه است. لذا در هر صورت امیر علی شیر دارای روحیه تعامل و هم زیستی بوده است. مضافاً به اینکه در منابع از بدرفتاری علی شیر در مقابل فرق دیگر و پیروان آنان حرف و سخنی به میان نیامده و همه در این زمینه لزومی به نیکی یاد کرده‌اند.

بنابراین به نظر می‌رسد که در ایران عصر تیموری، مناقشات تند مذهبی کم‌یاب بوده (منز، ۱۳۹۰: ۲۸۹) و حتی دلایلی موجود است که اختلاف بین شیعه و سنی در دوره تیمور و خانواده اون سبب به دوره ازبک‌ها و شاه اسماعیل بسیار کم بوده است (بارتولد، ۱۳۴۶: ۱۰ - ۹).

نتیجه‌گیری

با عنایت به آنچه که گذشت می‌توان اظهار داشت که امیر علی شیر نوایی یکی از سرشناس‌ترین و دانش‌دوست‌ترین وزرای دوره تیموریان می‌باشد که در دستگاه حکومت سلطان حسین بایقرا وزیر خدمتگزار بوده و مصدر خدمات بزرگ علمی، ادبی و فرهنگی نیز شده

است. اگرچه در بین محققین و پژوهشگران در مورد مذهب امیر علی شیر نوایی نظر قاطع و مشخص و دقیقی وجود ندارد و عده‌ای وی را شیعه مذهب و عده‌ای سنی مذهب می‌دانند، اما می‌توان وی را دارای روحیه تعامل و تسامح مذهبی دانست. چرا که عده‌ای از مورخین بر این اعتقاد دارند که مشخص نبودن مذهب امیر علی شیر خود دلیلی بر این است که او دارای چنین روحیه و سیاستی بوده است.

به نظر می‌رسد که علی شیر نوایی تحت تأثیر سلطان حسین بایقرا و شاهرخ فرزند تیمور که اینان نیز دارای چنین روحیه‌ای بوده‌اند نیز قرار داشته و اساساً در دوره حکومت تیموری منازعات مذهبی و فرقه‌ای کم‌تر بود. و خود چنین محیطی می‌توانسته در اتخاذ چنین سیاستی از جانب امیر علی شیر تاثیرگذار باشد.

به هر حال انگیزه‌های امیر علی شیر و حتی سلطان حسین بایقرا مبنی در پیش گرفتن چنین سیاستی هر چه که بوده باشد، باعث شد که ما در اواخر حکومت تیموری و در دوران آن‌ها شاهد نزاع‌ها و کشمکش‌های مذهبی به مراتب کم‌تری باشیم و به جای آن اتخاذ چنین سیاستی نتیجتاً باعث پیشرفت و درخشش اوضاع فرهنگی، علمی و ادبی ویژه‌ای شد و سلطان حسین بایقرا و وزیر دانش دوست او امیر علی شیر نوایی را بیش از پیش پرآوازه و محبوب کرد.

کتابنامه

- آشتیانی، اقبال و باقر عاقلی. (۱۳۸۴). *تاریخ ایران پس از اسلام*. تهران: نامک چاپ چهارم.
- آکا، اسماعیل. *تیموریان* (۱۳۹۰). ترجمه: اکبر صبوری. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

- احرار، عبیدالله. (۱۳۸۰). *احوال و سخنان خواجه عبیدالله احرار*. تصحیح و مقدمه: عارف نوشاهی. تهران: دانشگاه تهران.
- بار تولد. (۱۳۴۶). *زندگانی سیاسی میر علی شیر نوایی*. ترجمه: پوهاند میر حسین شاه. کابل: انجمن تاریخ.
- شگفته، صفری بانو. (۱۳۸۷ ش). *شرح احوال و آثار فارسی امیر علی شیر نوایی*. بی‌جا: انتشارات بین‌المللی الهدی.
- ترابی طباطبایی، سید جمال. *سکه‌های شاهان اسلامی (بی‌تا)*. تبریز: اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی. جلد دوم.
- تشکری، مرضیه. (۱۳۹۲). *رابطه نهاد دین با حکومت در عهد تیموری*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه تاریخ ایران بعد از اسلام دانشگاه فردوسی مشهد. استاد راهنما: جواد عباسی.
- حکمت، علی‌اصغر. (۱۳۲۶). *نوائی (تحقیقاتی در باب زندگانی و آثار و اهمیت ادبی علی شیر نوایی)*. کارشناسی ارشد دانشگاه فردوسی مشهد. استاد راهنما: ابوالفضل نبی.
- خوافی، ابوالقاسم شهاب‌الدین احمد. (۱۳۵۷ ش). *منشاء الانشاء*. به کوشش: رکن‌الدین همایون فرخ. تهران: دانشگاه ملی ایران.
- دستپاک، فاطمه. (۱۳۷۴). *خراسان در عهد شاهرخ تیموری*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه فردوسی مشهد. استاد راهنما: ابوالفضل نبی.
- دیاکانوف، م. رومن گریشمن و دیگران. (۱۳۹۰). *تاریخ ایران از نگاه مورخان*. به کوشش: ندا حسینی. تهران: ژرف.

- رضایی، عبدالعظیم. (۱۳۷۵). *تاریخ ده هزار ساله ایران*. بی‌جا: اقبال. جلد ۳.
- رویمر، ه. ر. (۱۳۸۷). *جانشینان تیمور در کتاب تاریخ ایران دوره تیموریان*. ترجمه: یعقوب آژند. تهران: جامی. چاپ سوم.
- رویمر، هانس روبرت. (۱۳۸۰). *ایران در راه عصر جدید*. ترجمه: آذر آهنچی. تهران: دانشگاه تهران.
- شهیدی، حمیده. (۱۳۷۹). *تیموریان در عهد سلطان حسین بایقرا*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه فردوسی مشهد. استاد راهنما: ابوالفضل نبی.
- فراهانی منفرد، مهدی. (۱۳۸۲). *پیوند سیاست و فرهنگ در عصر زوال تیموریان و ظهور صفویان*. بی‌جا: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی. چاپ دوم.
- قاضی، عبدالرحیم. (۱۳۸۷). *نظام‌الملک ثانی امیر علی شیر نوایی*. فصلنامه تاریخ پژوهی. سال دهم. شماره ۳۶ و ۳۷.
- مفتری، علی‌اصغر. (۱۳۵۹). *بناهای تاریخی استان خراسان*. مشهد: اداره کل فرهنگ خراسان.
- منز، بناتریس فوربز. (۱۳۹۰). *قدرت، سیاست و مذهب در ایران عهد تیموری*. ترجمه: جواد عباسی. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- مولوی، عبدالحمید. *آثار باستانی خراسان (بی‌تا)*. بی‌جا: انجمن آثار ملی. جلد اول.
- میرجعفری، حسین. (۱۳۸۸). *تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره تیموریان و ترکمانان*. تهران: سمت. چاپ هشتم. ویراست دوم.

ناصری داوودی، عبدالمجید. (۱۳۷۸). *تشیع در خراسان عهد تیموریان*. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.

نوایی، امیر علی شیر. (۱۳۲۳). *مجالس النفائس*. بسعی و اهتمام: علی اصغر حکمت. تهران: بی‌نام.

واصفی، زین‌الدین محمود. (۱۳۴۹). *بدایع الوقایع*. به تصحیح: الکساندر بلدروف. تهران: بنیاد فرهنگ اسلامی.

هدایت، رضاقلی خان. (۱۳۳۹). *مجمع‌النصحا*. به کوشش: مظاهر مُصفاً. تهران: امیرکبیر.